כיתה י"א | ספרות | תיכון | שיעור 1 מתוך 1 | 45-90 דק'

לכיתה מתקשה או לקבוצת חיזוק. מתאים גם לחזרה על מושגי יסוד בשירה. השירים בדף בנחלת הכלל; בדקו את רשימת היצירות של בית הספר ושל הפיקוח.

לשון ציורית בשירה: דימוי, מטאפורה, האנשה וסמל

🎯 מטרות השיעור

- התלמידים יבחינו בין דימוי, מטאפורה, האנשה וסמל, בעזרת סימן זיהוי פשוט לכל אחד
- התלמידים יענו על שלוש שאלות קבועות: מה מושווה למה, מה משותף, ומה זה מוסיף
- התלמידים יכתבו פסקה קצרה שמסבירה לשון ציורית אחת משיר, בעזרת מסגרת כתיבה

📖 הסבר למורה

לשון ציורית היא לשון שמעבירה רעיון או רגש דרך תמונה. בכיתה מתקשה הקושי הוא בדרך כלל לא הזיהוי אלא ההסבר: תלמידים כותבים "יש פה מטאפורה" ועוצרים. לכן הדף בנוי על שלוש שאלות שחוזרות בכל תרגיל: **מה מושווה למה? מה משותף? מה זה מוסיף?**

סימני זיהוי: דימוי = יש מילת השוואה (כמו, כְּ־, דומה ל־, כאילו). מטאפורה = אין מילת השוואה, דבר אחד "הוא" דבר אחר. האנשה = דבר שאינו אדם עושה פעולה או מרגיש רגש של אדם. סמל = דבר מוחשי שמייצג רעיון גדול ממנו. כדאי לומר לתלמידים במפורש שלפעמים אותה שורה היא גם האנשה וגם סמל (כמו "אורות רחוקים" אצל רחל), ושזה בסדר.

השירים בדף: רחל, "רק על עצמי לספר ידעתי" (1930): דימוי ("כעולם נמלה", "כמוה"), האנשה וסמל בבית האחרון. ביאליק, "הכניסיני תחת כנפך" (1905): מטאפורה ("חיקך מקלט ראשי", "קן תפילותי") והאנשה ("הכוכבים רימו אותי"). ביאליק, "שבת המלכה": האנשה של השבת כמלכה שיורדת עם מלאכים. טשרניחובסקי, "האדם אינו אלא...": מטאפורה, בשאלת האתגר בלבד.

🧭 מהלך השיעור

1. **פתיחה (5 דק'):** כותבים על הלוח "היום היה ____" ומבקשים מכל תלמיד להשלים בתמונה ולא במילה רגילה ("היום היה סיוט", "היום היה כמו מרתון"). מראים שכולנו משתמשים בלשון ציורית בלי לשים לב.
2. **ארגז הכלים (10 דק'):** קוראים יחד את ארבעת המושגים ואת שלוש השאלות. התלמידים מסמנים בצבע את סימן הזיהוי של כל מושג.
3. **דוגמאות פתורות (10 דק'):** המורה קורא/ת את ארבע הדוגמאות בחלק א וחושב/ת בקול. בדוגמה 4 (רחל) קוראים את השורות בקול פעמיים.

4. **תרגול מודרך (15-30 דק'):** שאלות 1-3 בזוגות, ובדיקה במליאה אחרי כל שאלה. שאלות 4-6 בזוגות או לבד. מי שמסיים/ת מוקדם עובר/ת לאתגר.
5. **כתיבה וסיכום (5-15 דק'):** שאלה 7 עם מסגרת הפסקה, וכרטיס יציאה.

בשיעור של 45 דקות אפשר לעצור אחרי שאלה 4 ולהמשיך בשיעור הבא.

💡 הערות למורה

לכיתה מתקשה: לקרוא כל שיר בקול לפני השאלה, ולהסביר מילים קשות על הלוח (חיק, מקלט, נידחות, כיזבו, נסתלקה). אפשר לתת את ארגז הכלים כדף נפרד שנשאר על השולחן.

למתקדמים בכיתה: שאלת האתגר, או למצוא בשיר של רחל עוד לשון ציורית ("יד ענקים").

ההסברים והשאלות נכתבו במיוחד לחומר הזה. אלה לא שאלות מבחינות הבגרות.

📝 בדף העבודה

דף מדורג אחד: ארגז כלים, ארבע דוגמאות פתורות, 7 שאלות שעולות בהדרגה מזיהוי להסבר ולכתיבה (100 נקודות), שאלת אתגר לבונוס, כרטיס יציאה ומחוון.

מקורות

- רחל, "רק על עצמי לספר ידעתי": פרויקט בן־יהודה
- חיים נחמן ביאליק, "הכניסיני תחת כנפך": פרויקט בן־יהודה
- חיים נחמן ביאליק, "שבת המלכה": פרויקט בן־יהודה
- שאול טשרניחובסקי, "האדם אינו אלא...": פרויקט בן־יהודה
- השירים בנחלת הכלל (רחל נפטרה ב-1931, ביאליק ב-1934, טשרניחובסקי ב-1943). הציטוטים הועתקו כלשונם, עם הניקוד, מקובצי הטקסט של פרויקט בן־יהודה, ונבדקו מול המקור.

מחוון ציונים למורה

מחוון: דימוי, מטאפורה, האנשה וסמל: צעד אחר צעד

1. א. האנשה (העצים רוקדים). ב. דימוי ("כמו"). ג. מטאפורה (אבא "הוא" סלע). ד. האנשה (השעון צועק). 3 נק' לכל סיווג.

2. א. מילת ההשוואה: "כָּמוֹהָ" (כמו הנמלה). ב. (12) המשא של הדוברת מושווה למשא של הנמלה (4); המשותף: משא גדול וכבד מדי לגוף קטן וחלש, "רַב וְכָבֵד מִכֹּחֵי הַדַּלָּה" (8). מקבלים גם: הקושי בחיים גדול מהכוח שלה.

3. א. החיק מושווה למקלט (או לקן); מטאפורה, כי אין מילת השוואה (4). ב. מקומות שמגינים, שבהם בטוח ושומרים על הקטנים; הרגשה: ביטחון וחום, א (5). ג. (5) התפילות שלו לא נענו, אף אחד לא שמע אותן, ולכן הן כמו גוזלים בלי בית שצריכים קן. מקבלים כל הסבר על בדידות או תקוות שלא התגשמו.

4. א. הכוכבים "רימו" (שיקרו) אותו; האנשה (6). ב. א, חלומות ותקוות: הוא האמין שיהיה לו משהו טוב, ובסוף "גם הוא עבר". הסבר במשפט (6).

5. א. השבת מתוארת כמו מלכה (אישה, אדם). מילים: "יוֹרֶדֶת", ועימה מלאכים; גם "הַקְּדוֹשָׁה, הַבְּרוּכָה" (6). ב. (8) מלכה היא אורחת מכובדת במיוחד: יוצאים לקראתה, מתלבשים יפה ומחכים לה. כך ביאליק מראה שהשבת חגיגית וחשובה, ושמקבלים אותה בכבוד ובשמחה. 4 נק' לרעיון, 4 לנימוק.

6. א. חופי הפלא קוראים לה, והאורות הרחוקים כיזבו (שיקרו) לה; האנשה, כי מקומות ואורות עושים פעולה של אדם (5). ב. א, חלומות גדולים שלא התגשמו (4). ג. (3) אכזבה, צער, תחושה שהבטיחו לה משהו ולא קיימו.

7. מחוון: זיהוי נכון של הסוג (6), מה מושווה למה (6), הצד השווה (6), מה זה מוסיף לשיר, עם נימוק (6). דוגמה: בשורה "הַכּוֹכָבִים רִמּוּ אוֹתִי" יש האנשה. הכוכבים מושווים לאנשים שמבטיחים ומשקרים. המשותף: הם נתנו תקווה ולא קיימו. ההאנשה מוסיפה לשיר תחושת אכזבה עמוקה, כי הדובר מרגיש שאפילו הטבע בגד בו.

אתגר (בונוס): א. מטאפורה: האדם "הוא" קרקע ארץ קטנה, "תבנית" של הנוף שבו נולד (3). ב. הנוף שבו גדלנו מעצב אותנו: מה ששמענו וראינו בילדות נשאר בנו כל החיים (4). ג. תשובה אישית עם דוגמה (3).

המחוון מציע תשובות אפשריות. בשאלות פרשנות מקבלים כל תשובה מנומקת שנשענת על השיר.